

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
CZEŚĆ PIERWSZA (Marek J. Olbrycht)	
IRAN STAROŻYTNY	25
I. PREHISTORIA I WCZESNE DZIEJE IRANU	
(DO 550 R. PRZED CHR.)	27
Wstęp: charakter dziejów starożytnego Iranu	27
Prehistoryczne kultury Wyżyny Irańskiej od paleolitu do eneolitu	29
Rozkwit cywilizacji Iranu w epoce brązu	32
Od Lullubejów do Kasytów	37
Archeologiczne kultury Iranu we wczesnej epoce żelaza	39
„Kraj Pana” – Elam i jego wielkie dziedzictwo	42
Pierwsi Irańczycy w Azji Zachodniej	48
Obraz życia i wierzeń Irańczyków przed reformą Zaratusztry	53
Ludy zachodniego Iranu wobec ekspansji Asyrii i Urartu (IX–VII wiek) ...	54
Państwo Medów	60
Prorok Zaratusztra i wschodni Iran przed Achemenidami	65
Kalendarz zaratusztriański	70
Geograficzny horyzont <i>Awesty</i> i pierwsze państwa w Azji Środkowej	71
II. IRAN W EPOCE ACHEMENIDÓW	
(550–330 PRZED CHR.)	74
Klan i dynastia Achemenidów	74
Powstanie imperium – Cyrus II Wielki i Kambyzes II (550–522)	75
Dalsze zdobycze i konsolidacja imperium – panowanie Dariusza I	
Wielkiego (522–486)	80
Wielki Król Kserkses I (486–465)	86
Od Artakserksesa I do Artakserksesa II – walki o jedność imperium	
(465–359)	89
Ostatni okres potęgi i upadek – od Artakserksesa III do Dariusza III	
(359–330)	96
Imperium i jego ludy	102
Armia	108
Gospodarka i mennictwo	109
Wierzenia religijne i kultury	112
Kultura i sztuka	115
Główne języki w imperium – napisy naskalne i archiwa królewskie	117
Bilans panowania Achemenidów	119

III. OD ALEKSANDRA DO SELEUKIDÓW – OKRES HELLENISTYCZNY W IRANIE (330–OK. 141 PRZED CHR.)	121
Aleksander Macedoński w Iranie i Azji Środkowej	121
Proirańska polityka Aleksandra	125
Aleksander i Irańczycy od Indii do Babilonii (327–323)	127
Irańczycy w armii i koloniach Aleksandra Wielkiego	132
Aleksander w tradycji irańskiej	135
Aleksander i jego macedońsko-irańskie imperium	138
Diadochowie – walka o spadek po Aleksandrze	142
Peithon, Eumenes i Antigonos w walce o panowanie w Iranie	145
Imperium Seleukidów	147
Upadek panowania Seleukidów w Azji Środkowej i północno-wschodnim Iranie	149
W walce o utraconą potęgę – Antioch III (223–187) i Antioch IV Epifanes (175–164)	150
Ludy irańskie w epoce dominacji władców hellenistycznych	154
Irańczycy w epoce Diadochów i Seleukidów – próba bilansu	159
IV. OKRES PANOWANIA ARSAKIDÓW W IRANIE (247 PRZED CHR.–224 PO CHR.)	161
Trudne początki – narodziny monarchii Arsakidów (ok. 247–170)	161
Mithradates I (ok. 165–132) – okres wielkiej ekspansji Arsakidów	166
Partia i wielkie migracje koczownicze w Azji Środkowej	168
Mithradates II Wielki (122–87)	171
Nowe wyzwania – Partia między nomadami Azji Środkowej a Rzymem ...	175
Orodes II, Fraates IV i walki z Rzymem. Wonones I i upadek Starszych Arsakidów	178
Artabanos II, Wardanes i Gotarzes II (10/11–51)	184
Renesans potęgi – panowanie Wologazesa I i Pakorosa (50–110)	188
Między Kuszanami a Rzymem – Osroes I i Wologazes II (ok. 110–147) ...	194
Kontynuacja, zmiany i upadek – imperium Arsakidów w latach 147–226 ...	198
Arsakidzi i ich państwo	202
Gospodarka i mennictwo	206
Religie i kultury epoki partyjskiej	207
Zwyczaje, sztuka, języki i literatura	212
Epoka Arsakidów w przekazach epoki Sasanidów i irańskiej tradycji epickiej	216
Bilans epoki Arsakidów	220
V. IRAN POD PANOWANIEM DYNASTII SASANIDÓW (224–651)	223
Ardaszir I (224–242) i początki dynastii Sasanidów	223
Szapur I (240–272)	226
Od Hormezda I do Hormezda II – wywyższenie Kerdira i kryzys monarchii (272–309)	229
Epoka Szapura II (309–379)	231
Od Ardaszira II do Jazdgirda II (379–457)	234
Od Hormezda III do Kawada I (457–531). Ruch Mazdaka i zagrożenie heftalickie	237
Husraw I (531–579). Reformy i wojny przeciwko Bizancjum i Heftalitom. Arabowie w polityce późnych Sasanidów	242
Hormezd IV, Wahram VI Czoben i Husraw II (591–628)	249
Ostatni władcy, inwazja muzułmańska i koniec dynastii (628–651)	252
Władza królewska i administracja imperium	256

Struktura społeczna w państwie Sasanidów	260
Gospodarka i mennictwo	264
Zaratusztrianizm w epoce Sasanidów – ortodoksja i herezje	268
<i>Awesta</i> w perspektywie historycznej	271
Chrześcijanie i żydzi pod rządami Sasanidów	273
Działalność Maniego i rozwój manicheizmu	276
Języki, pisma i literatura w imperium Sasanidów	280
Architektura, sztuka i ceremoniał dworski	282
Bilans panowania Sasanidów	284
CZĘŚĆ DRUGA (<i>Jerzy Hauziński</i>)	
OD PODBOJU ARABSKIEGO DO KOŃCA XV W.	287
VI. NAJAZDY ARABÓW	289
Powstanie islamu	289
Organizacja ekspansji	291
Pierwsza faza podboju	296
Podboju Iranu etap drugi	300
Arabowie w Mawarannahrze	305
Zarządzanie ziemiami podbitymi	307
Migracje Kurdów	311
VII. POD PANOWANIEM KALIFATU. „WIEKI MILCZENIA” (DRUGA POŁOWA VII – POŁOWA IX W.)	314
Stosunki społeczno-ekonomiczne	314
Ród Haszima	322
„Rewolucja” abbasydzka. Abu Muslim	324
Upadek Abu Muslima	328
Opozycja Iranu. Przerwanie milczenia	330
Podziały polityczno-religijne w islamie	335
Charydżyci	335
Szyizm	336
Ismailici	339
Wpływy irańskie na dworze Abbasydów	341
Wzlot i upadek Barmakidów	342
VIII. KRYZYS KALIFATU. OODRODZENIE IRANU	346
Załamanie systemu abbasydzkiego	346
Wpływy irańskie na al-Mamuna	348
Bagdad pod kuratelą Tahirydów	350
Imam szytów abbasydzkim następcą tronu	351
Tahirydzi	353
Charydżyci i powstanie emiratu Saffarydów	355
Państwo Saffarydów	358
Początki Samanidów	361
Polityczny renesans Iranu za Samanidów	364
Ismailizm w państwie Samanidów	368
Organizacja państwowa	372
Załamanie państwa Samanidów	375
Samanidzi i Bujidzi	377
Niebezpieczeństwo tureckie. Karachanidzi i Ghaznawidzi	378
Epilog Samanidów	380

IX. RENESANS MONARCHII PERSKIEJ	383
Pod rządami Dajlamitów	383
Prowincje nadkaspjskie. Wystąpienie Zijarydów	383
Początki awansu politycznego Bujidów	386
Federacja emiratów	388
Rządy Azud ad-Dauli. Apogeum świetności	390
Odrodzenie perskiej idei imperialnej	394
Bujidzi wobec Abbasydów	396
Decentralizacja monarchii	399
Ekspansja Seldżuków i upadek federacji bujdzkiej	405
Życie gospodarcze. Miasta	410
X. PANOWANIE DYNASTII TURECKICH	417
Ghaznawidzi, Seldżukidzi, Chorezm-szahowie	417
Po Dandankanie	421
Afgańsko-indyjskie państwo Ghaznawidów	423
Narodziny sułtanatu „Wielkich Seldżuków”	425
Sułtan Alp Arslan. Droga do mocarstwowości	431
Nizam al-Mulk. Perski rozdział turkmeńskich rządów	433
Początki terroru ismailickiego (asasyni)	436
Apogeum czy załamanie sułtanatu „Wielkich Seldżuków”. Malik-szah	438
Wojny domowe w sułtanacie „Wielkich Seldżuków”	440
Sandżar – ostatni z „Wielkich Seldżuków”	443
Sułtanat Seldżukidów Iraku	446
Instytucja atabeków w sułtanatach seldżuckich	450
Irański feudalizm	454
Chorezm na drodze do samostanowienia	461
Apogeum mocarstwowości chorezmijskiej	464
Nizaryci (asasyni) i ich państwo	467
Reminiscencje dawnego iranizmu	474
Uniwersalizm a regionalizm cywilizacyjny	477
Sufizm	479
Literatura piękna	484
Historiografia	488
Nauka	489
Architektura i sztuka	494
XI. IRAN W DOBIE DOMINACJI MONGOLSKIEJ	498
Narodziny imperium mongolskiego	498
Wojna z państwem Chorezm-szahów	502
Epizod Dżalal ad-Dina	505
Interludium ułusu perskiego	511
Ziemie Iranu odrębnym ułusem imperium wielkich chanów	515
Wojna z państwem ismailitów-nizarytów	516
Zakusy mongolskie na Mezopotamię. Upadek Bagdadu	521
Iran mongolskim państwem dzielnicowym	523
Kryzys społeczny w państwie Hulagidów. Reformy Ghazan-chana	525
Decentralizacja państwa Hulagidów	527
Feudalne państwo Muzaffarydów	530
Dżalajrydzi i Czobanidzi	531
Państwo Sarbedarów. Rządy teokracji	533

XII. W CIENIU TIMURA I TURKMEŃÓW	535
Środkowoazjatyckie państwo Timura. Pierwsze podboje	535
Wyprawy na Iran	537
Finał podbojów. Śmierć zdobywcy	539
Ziemie Iranu pod władzą Timurydów	540
Przewaga Turkmenów	545
Rywalizacja turkmeńsko-turecka. Uzun Hasan a Osmanowie	546
Kryzys społeczno-ekonomiczny i upadek „owczych” sułtanatów	553
Kultura Iranu w okresie od XIII do XV w.	555
CZĘŚĆ TRZECIA (<i>Marek Smurzyński</i>)	
IRAN POD PANOWANIEM SAFAWIDÓW I ICH NASTĘPCÓW (XVI–XVIII w.)	559
XIII. POCZĄTKI PAŃSTWA SAFAWIDÓW. GENEZA, EKSPANSJA	561
Znaczenie Safawidów w historii Iranu	561
Walki o panowanie nad Iranem w XV w.	566
Zakon mistyczny Safi ad-Dina, jego autorytet i wpływ	570
Dżonejd – droga do władzy	573
Hejdar	579
Wyjście Esma’ila z ukrycia	582
Walka Esma’ila I (1501–1514) o utrzymanie i umocnienie władzy nad Iranem	587
Stosunki państwa safawidzkiego z Turcją. Bitwa pod Czalderanem (1514) ..	593
Charakterystyka ustroju państwa Safawidów	596
XIV. OKRES STABILIZOWANIA SIĘ WŁADZY SAFAWIDÓW (1524–1588) ..	598
Panowanie Tahmasba I (1524–1576)	598
Walka kyzylbaskich oligarchów o władzę (1524–1533)	599
Zmiany w strukturze administracji państwowej	603
Wzrost wpływu duchowieństwa	604
Intrygi i wojny z Turcją (1533–1555)	604
Wojny na Kaukazie (1540–1553). Nowa polityka równoważenia rywalizacji kzylbasko-irańskiej	607
Walki frakcyjne na dworze w ostatnich latach panowania Tahmasba I	608
Esma’il II (1576–1577)	610
Władza i autodestrukcja	613
Religijny pragmatyzm Esma’ila II w walce z duchowieństwem szyickim i kyzylbaskami	615
Rządy Mohammada Chodabande (1577–1588). Walka królowej Mahd-e Oliji z kyzylbaskami o umocnienie tronu	619
Międzyplemienna wojna domowa (1582–1588)	622
XV. OKRES ŚWIETNOŚCI SAFAWIDÓW ZA ABBASA I WIELKIEGO	624
Abbas I Wielki (1588–1629) – architekt polityczno-gospodarczego wzlotu i upadku państwa safawidzkiego	624
Walki Abbasa I z Uzbekami	628
Wojny Abbasa I z Turcją i dyplomacja na rzecz pokoju	629
Charakterystyka rządów Abbasa I Wielkiego	631
Społeczeństwo, gospodarka i handel	634
Stosunki państwa safawidzkiego z Europą	635
Stosunki Polski z safawidzkim Iranem	646

Handel międzynarodowy za Safawidów	649
Literatura, nauka, filozofia w czasach Safawidów	654
Sztuka i rzemiosło w safawidzkim Iranie	656
Kobiernictwo i przemysł włókienniczy. Ceramika i metalurgia	657
Isfahan – perła safawidzkiego Iranu	659
XVI. UPADEK DYNASTII I PAŃSTWA SAFAWIDÓW	663
Negatywne konsekwencje reform Abbasa I	663
Walka Safawidów z sufimi i sufizmem	666
Umocnienie się pozycji teologów	670
Bunty plemion sunnickich na wschodzie i zachodzie imperium	673
Zainteresowanie Piotra I Iranem. Pierwszy najazd afgański (1719)	677
Turcja obrońcą interesów sunnickich poddanych Iranu	679
Drugi najazd afgański (1721–1722)	682
Zdobycie Isfahanu. Rządy Mahmuda Ghilzaja (1722–1725) i Aszrafa (1725–1729)	686
Porozumienie Turcji i Rosji w sprawie Iranu	688
Restauracja władzy Safawidów. Rządy Nader-szaha (1736–1747)	689
Karim-chan Zand (1760–1779). Walka o sukcesję między Zandami a Kadżarami	693
CZEŚĆ CZWARTA (Anna Krasnowolska)	
IRAN WSPÓŁCZESNY (XIX–XX W.)	699
XVII. PANOWANIE WCZESNYCH KADŻARÓW (1779–1848)	701
Charakterystyka epoki kadżarskiej	701
Sytuacja w końcu XVIII w. i dojście Kadżarów do władzy	702
Aqa Mohammad-chan (1779–1797)	704
Fath-Ali-szah (1797–1834)	709
Pierwsza wojna z Rosją (1804–1813)	711
Druga wojna z Rosją (1826–1828)	716
Mohammad-szah (1835–1848). Pierwsza wojna o Herat (1837–1838)	718
Sytuacja wewnętrzna. Administracja. Armia	722
Gospodarka, stosunki społeczne	726
Religia. Powstania religijne w połowie XIX w.	733
Kultura, edukacja, pierwsze próby modernizacji	739
XVIII. KADŻAROWIE – DRUGA POŁOWA XIX W.	744
Naseroddin-szah (1848–1896)	744
Amir Kabir i jego program reform	745
Sytuacja wewnętrzna po śmierci Amir Kabira	747
Druga wojna o Herat (1856–1857)	750
Ekspansja rosyjska w Azji Centralnej	751
Budowa linii telegraficznych i komisje graniczne	753
Przywilej Reutera i inne koncesje zagraniczne	754
Mozaffaroddin-szah (1897–1907)	757
Sytuacja ekonomiczno-społeczna Iranu pod koniec XIX w.	758
Emigracja i nowa myśl społeczna. Tajne organizacje	760
Kultura, literatura, sztuka	766

XIX. REWOLUCJA KONSTYTUCYJNA (1906–1911).	
IRAN I PIERWSZA WOJNA ŚWIATOWA	771
Wydarzenia poprzedzające ruch konstytucyjny. Bojkot tytoniowy	772
Belgowie w urzędach celnych	774
Wydarzenia lat 1905–1906	775
Powołanie Madżlesu i proklamowanie konstytucji	778
Madżles I kadencji (1906–1908). Sytuacja wewnętrzna	781
Brytyjsko-rosyjski tajny traktat podziałowy z 1907 r. Obalenie konstytucji ..	783
Powstanie w Tabrizie. Detronizacja Mohammada Alego	787
Madżles II kadencji (1909–1911). Misja Shustera	789
I wojna światowa (1914–1919)	791
Działalność agentury niemieckiej i rząd secesyjny w Kermanszahu	793
Brytyjskie działania wojenne na terenie Iranu	796
Dżangalije i Republika Gilańska	797
Iran na konferencji paryskiej	799
Przemiany cywilizacyjne. Sytuacja społeczna w pierwszym 20-leciu XX w.	801
Kultura okresu konstytucyjnego	804
XX. DWUDZIESTOLECIE REZY PAHLAWIEGO (1921–1941)	810
Iran na początku lat 20. XX w.	810
Zamach Rezy-chana (1921)	811
Działania Rezy-chana w latach 1921–1925	813
Zmiana dynastii (1925)	815
Polityka zagraniczna Rezy-szaha	816
Sytuacja wewnętrzna	817
Osiedlanie koczowników i bunt plemion	819
Gospodarka i transport	822
Reformy polityczne i społeczne	826
Ideologia państwowa Rezy-szaha. Jego stosunek do islamu	829
Nauka, literatura, kultura	832
II wojna światowa i upadek Rezy-szaha	836
XXI. PANOWANIE MOHAMMADA REZY PAHLAWIEGO (1941–1979)	838
Iran pod okupacją aliantów (1941–1946)	838
Republiki autonomiczne – azerbejdżańska i kurdyjska (1945–1947)	841
Nacjonalizacja ropy naftowej. Rząd Mosaddeka (1951–1953)	843
Iran po obaleniu Mosaddeka. Rozwiązanie kryzysu naftowego	848
Sytuacja wewnętrzna w drugiej połowie lat 50. i początku 60.	850
Biała rewolucja Mohammada Rezy-szaha (1962–1963)	853
Nowe ugrupowania opozycyjne po 1963 r.	856
Umocnienie władzy królewskiej w latach 70.	857
Sytuacja międzynarodowa i polityka zagraniczna Mohammada Rezy-szacha	859
Rozwój gospodarczy	863
Ostatnie lata monarchii. Sytuacja społeczna	865
Rozwój kultury	868
Ideowe korzenie islamu politycznego w Iranie	871
XXII. REWOLUCJA 1978–1979 I ISLAMSKA REPUBLIKA IRANU	875
Wydarzenia poprzedzające rewolucję	875
Nasilenie protestów: październik 1978–styczeń 1979. Koniec monarchii	
pahlawijskiej	880
Powrót ajatollaha Chomejniego i powołanie Rządu Tymczasowego	882
Proklamacja Islamskiej Republiki Iranu. Nowa konstytucja	884

Represje i terror rewolucyjny	886
Okupacja ambasady amerykańskiej	889
Prezydentura Bani Sadra i rewolucja kulturalna	892
Wojna iracka (I faza: 1980–1982)	894
Wojna iracka (II faza: 1982–1988)	897
Polityka zagraniczna	899
Gospodarka	903
Sytuacja na wsi	906
Przemiany społeczne	908
Kultura w Republice Islamskiej	910
Śmierć Chomejniego (1989). Iran po Chomejnim	912
XXIII. PODSUMOWANIE	917
CZEŚĆ PIĄTA (Piotr Balczyński)	
HISTORIA STOSUNKÓW POLSKO-IRAŃSKICH	921
Stosunki polityczne	923
Stosunki gospodarcze	936
Kontakty kulturalne	942
LITERATURA (WYBÓR)	953
WYKAZ DYNASTII	969
TABLICE GENEALOGICZNE	979
INDEKS OSÓB	987
INDEKS NAZW MIEJSCOWYCH I ETNICZNYCH	1021
SPIS MAP	1044
SPIS ILUSTRACJI	1045